

Meandrele modernității

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*
Editura Tritonic, București, 2016.

Constantin Schifirneț este un cercetător cu o vastă experiență în lumea academică din România, preocupat de domenii de studiu variate ce includ modernitatea, europenizarea, sociologia comunicării, sociologia și antropologia culturii, sociologia vârstelor și generațiilor, gândirea filosofică și sociologică românească. În prezent profesor universitar și conducător de doctorat la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative din București, Constantin Schifirneț are un portofoliu publicistic remarcabil, care include volume precum *Mass-media, modernitate tendențială și europenizare în era Internetului* (2014), *Românii cum au fost și cum sunt* (2013), *Filosofia românească în spațiul public*. *Modernitate și europenizare* (2012), *Sociologie* (1999), *Educația adulților în schimbare* (1997), sau *Generație și cultură* (1985).

Înscriindu-se în prelungirea reflecțiilor acumulate pe parcursul ultimilor decenii asupra teoriei maioresciene a formelor fără fond, volumul *Modernitatea tendențială* se dorește a fi deopotrivă o sinteză și o tentativă de extindere a acestora la spații – altele decât cel românesc – marcate de experiențe istorice, geopolitice și culturale proprii, dar structural similare celor din spațiul românesc.

Teza fundamentală a cărții o constituie aserțiunea potrivit căreia în

societățile cu economii subdezvoltate, preocupate prioritar de construcția politico-instituțională, decalajul dintre ritmul alert al modernizării politice, culturale și intelectuale și cel lent al modernizării economice face ca modernitatea – înțeleasă ca standard generat de procesul de modernizare în și de către Occident – să rămână mai mult o tendință decât o evidență.

O primă trăsătură caracteristică a volumului care se impune evidenței cititorului este structura sa solidă și bine organizată, defalcată pe opt capitole și finalizată printr-un capitol distinct, consacrat concluziilor.

Primul capitol al volumului, *Modernitatea*, este consacrat descrierii conceptului central al cărții. Definiția clasică a conceptului, apărută în spațiul occidental (întâi în Europa de Vest și apoi extinsă în America de Nord), descrie modernitatea drept „progres sau evoluție lineară, de înaintare nelimitată pe o direcție prestabilită a dezvoltării de către un anumit actor social”. În context sunt prezentate concepția lui Peter Wagner care, în secolul al XX-lea, a identificat „trei modernități existente”, specifice Statelor Unite ale Americii, Uniunii Sovietice, și Europei de Vest; și concepția lui Goran Therborn, care identifica existența a patru traiectorii de modernitate: 1) europeană; 2) „Lumea nouă” (America de Nord și America de Sud), în

care traiectoria de modernitate a avut ca model Marea Britanie și Peninsula Iberică; 3) colonială (Africa de Nord și Pacificul de Sud), în care rezistența locală la modernitate a fost zdrobită de forțele coloniale europene; și 4) modernitatea țărilor care au cunoscut o „modernizare indusă din exterior”, sub presiunea puterilor europene.

Primul capitol continuă cu prezentarea principiilor modernității: primatul autonomiei individuale și umanitatea universalistă comună, raționalitatea, delimitarea naturii de societate, progresul, egalitarismul, protecția socială, principiul de includere funcțională, auto-identificarea persoanei, individualismul competitiv, relațiile de piață, munca remunerată, protecția drepturilor la libertate, egalitate și diversitate socială, secularismul, naționalitatea teritorială, statalitatea națională. Plecând de la aceste principii, autorul consideră că „Modernitatea este descrisă prin progresul atins de acele națiuni care ating niveluri mai ridicate la următoarele variabile: educație, venit pe cap de locuitor, urbanizare, participare politică, gradul de ocupare a forței de muncă industriale”.

Primul capitol se încheie cu secțiunea dedicată consecințelor sociale ale modernității – „cea mai importantă fiind sărăcirea unor categorii sociale”, de natură a atrage după sine numeroase contestări. Dar, consideră autorul, modernitatea dispune de ample resurse de autogenerare, de capacitatea de a învăța din eșecurile anterioare și de a se adapta la realitățile sociale, locale, naționale și globale în continuă transformare.

Al doilea capitol, intitulat *Modernizarea, calea către modernitate*, este consacrat conceptului de modernizare, prin care autorul înțelege „acțiunea de a da unui lucru sau unei stări de lucruri caracteristicile cerute de actualitate ori de a-i conferi adaptarea la cerințele prezentului”. Autorul subliniază că modernizarea nu este un proces uniform, atemporal și aspațial. Din contră, modernizarea este probabilistică, ea depinzând de caracteristicile definitorii, istoria și moștenirea culturală a fiecărei societăți în parte.

Chiar și în interiorul aceleiași societăți, procesul de modernizare decurge în ritmuri diferite în funcție de mediul social – sectorul privat se modernizează mai repede decât sectorul de stat, iar orașele mari au un ritm de modernizare mult mai accentuat decât orașele mici.

În al treilea capitol, intitulat *Tipurile de modernitate*, autorul susține că tendențialitatea, ca și caracteristică a modernității, se impune tocmai datorită existenței mai multor tipuri de modernitate. Primul tip de modernitate, modernitatea reflexivă, surprinde modul în care modernitatea acționează asupra ei însăși. În acest sens, autorul susține că modernitatea este un fenomen ambivalent: pe de-o parte ea crează noi oportunități și asigură satisfacerea multor necesități sociale și individuale; pe de altă parte, ea are și o latură întunecată, reprezentată de război sau degradarea mediului. În consecință, riscul – cu precădere în societatea contemporană – este o caracteristică esențială a modernității. Al doilea model, modernitatea lichidă, surprinde „intensitatea sentimentului de incertitudine în societatea actuală, în care soliditatea lucrurilor și legăturilor umane sunt amenințate”. Modernitatea lichidă se referă și la eliberarea inițiativei individuale de constrângerile familiale, de obligațiile casnice și de rețeaua densă de obligații morale. Al treilea model, modernitatea organizată, se referă la „construirea statului național și convenționalizarea națională majoră a unor seturi de practici sociale într-o formă centralizată coerentă”. Pe ansamblu, ideea centrală a acestui capitol este existența modernităților multiple, altfel spus, admiterea pluralismului modernităților. Așa cum afirma Eisenstadt, evoluțiile actuale ale modernizării au dat naștere mai multor modele instituționale și ideologice de modernitate locală și regională: modernitatea europeană clasică, modernitatea est-europeană, modernitatea latino-americană (caracterizată de clientelism, tradiționalism și societate civilă slabă), modernitatea asiatică (amestec de elemente tradiționale,

moșteniri coloniale și efortul indigen de adaptare la schimbare), modernitatea islamică, modernitatea africană etc. Inferența cu valențe generalizatoare propusă de autor, conform căreia „dacă modernitățile sunt multiple, atunci toate sunt tendențiale”, va putea fi confirmată sau infirmată în timp, prin cercetări ulterioare aprofundate.

Al patrulea capitol, *Modernitatea tendențială*, se concentrează pe explicarea conceptului central al cărții și dezvoltă ideea sa de bază conform căreia modernitatea rămâne în mare parte o aspirație, un obiectiv mai degrabă de atins, decât unul realizat. Explicând sintagma de modernitate tendențială, profesorul Schifirneț definește *tendința* drept o „direcție de dezvoltare dacă nu chiar inevitabilă, oricum fermă”, iar atributul de *tendențială* drept neîmplinire, amânare, zigzagarea tendinței. Autorul susține că, în primele faze ale evoluției sale, modernitatea occidentală este netendențială, dar ea devine tendențială prin preluarea sa ca model în contexte diferite de cel original. Mulțimea de state și varietatea de limbi vorbite în teritoriile europene au determinat dezvoltarea unor direcții multiple ale modernității în spațiul european. Autorul identifică existența unei modernități occidentale, a unei modernități sud-europene, a unei modernități scandinave, precum și a unei modernități central-europene. Mai problematică este existența unei modernități est-europene, din cauza inconsistenței sale: „Ea este mai mult o tendință. Spațiul estic, inclusiv Rusia a cunoscut un mozaic de modernități, nici una însă într-o formă dominantă”. Tot în acest capitol, autorul descrie trăsăturile caracteristice de bază ale modernității tendențiale: universalitatea; caracterul dinamic, cumulativ și regenerabil; și decalajele de dezvoltare între zonele istorice ale unei societăți, dar și în interiorul aceleiași zone, între urban și rural, între orașele mari și orașele mici.

Capitolul V, intitulat *Elitele, între retorica și realitatea modernității*, abordează problematica modului cum se raportează clasele și păturile sociale

la procesul de modernizare al unei țări. Modernizarea unei societăți este gândită și realizată de către elite. Cum însă nu toate componentele societății evoluează, în același ritm, spre modernitate, modernitatea marchează schimbări numai în anumite straturi ale societății. Rezultă că „modernitatea rămâne ca tendință la suprafața societății, și de ea beneficiază numai grupuri restrânse, în timp ce marile grupuri sociale continuă să trăiască, să gândească și să acționeze în spiritul normelor și valorilor tradiționale”. Această realitate generează două tipuri principale diferite de modernizare, în raport de gradul de incluziune a categoriilor sociale. Modernizarea activă apare atunci când elitele angajate în procesul de modernizare a unei țări aplică strategii coerente de dezvoltare, conforme cu ideologia dominantă și mediul cultural. La polul opus se situează modernizarea pasivă, atunci când elitele modernizatoare se angajează doar într-o modernizare mimetică și adaptativă, o simplă preluare a „formelor” occidentale, fără nici o legătură cu „fondul” specific societății. Rezultatele acestor două tipuri de modernizare nu pot fi decât diferite: modernizarea activă dă naștere unor instituții politice și economice incluzive, unde mulți membri ai societății sunt atrași în procesul de guvernare, în timp ce modernizarea pasivă produce instituții extractive, unde un grup mic de persoane acționează pentru a exploata restul populației.

Preluând aceste premise, autorul realizează și un interesant studiu de caz axat pe procesul românesc de modernizare. El afirmă că în România elitele susțin o modernitate similară celei din Occident, fără a ține seama însă de ordinea socială tradițională. Tocmai această lipsă de comunicare și solidaritate reală între toate segmentele societății, între elite și populație, se află la originea modernității tendențiale și reprezintă totodată o dovadă a existenței sale, care ar explica de ce dezvoltarea capitalistă și democratică sunt încă precare în societatea românească de azi.

Capitolul VI, intitulat *Spațiul de dezvoltare modernă*, încearcă să răspundă

la întrebarea dacă există un spațiu generator de modernitate. Răspunsul autorului este afirmativ, argumentând importanța spațiului de dezvoltare în afirmarea și susținerea principiilor și normelor modernității. În vreme ce modernitatea occidentală are o orientare către dezvoltare, emancipare și progres, modernitatea dezvoltată în spațiul non-occidental își propune adoptarea unor forme moderne, dar puse în slujba păstrării fondului intern, a conservării identității culturale, naționale și religioase. Concluzia autorului este că spațiul de dezvoltare influențează puternic tipul de modernitate adoptat de o societate, altfel spus, „calea de modernizare a unei țări depinde în mare măsură de contextul său geopolitic”.

În capitolul VII, intitulat *Modernizarea ruralului*, Constantin Schifirneț realizează o radiografie a impactului procesului de modernizare asupra mediului rural, pentru a explica mai bine resorturile cauzale ale emergenței modernității tendențiale. Autorul arată că modernitatea occidentală a dus la distrugerea clasei țărănești, „locul ei fiind luat de fermierii agricoli, grup social exponent al agriculturii capitaliste industrializate.” Altfel spus, țăranul a devenit muncitor industrial. Prin urmare, dezvoltarea modernă a produs un amplu proces de eroziune a modului rural de viață. Statisticile sunt concludente: dacă în 1800, peste 90% din populație trăia în zonele rurale sau orașe foarte mici, astăzi doar 40% din omenire trăiește în gospodării agricole mici. În Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, de pildă, mai puțin de 3% din populația activă lucrează în domeniul agricol.

În alt tip de societăți, societățile rurale, diferite de cele două amintite mai sus, modernitatea este numai tendențială și exprimă vulnerabilitatea social-economică a ruralului și dependența sa tot mai intensă de urban. Astfel, modernitatea tendențială a creat o separare între lumea modernă a orașului și lumea premodernă a satului. Țărănimia a fost exclusă din proiectele de modernizare, ea continuând să

muncească și să trăiască într-o lume premodernă, centrată pe vechea familie patriarhală, în care sistemul de valori al individului se pliază pe normele și valorile grupurilor din comunitatea rurală.

Deși conceptul de modernitate tendențială – pe care cartea ambiționează să-l impună și generalizeze – este novator, realitățile socio-economice care se află în spatele său sunt binecunoscute cercetătorilor mai vechi și mai noi. Teoria sistemului mondial modern a lui Immanuel Wallerstein a pus în evidență faptul că unele din societățile preponderent agrare, odată integrate în piața mondială capitalisă, au rămas înapoiate economic și dependente de Occident. O teză similară, influențată de concepția lui Wallerstein (fostul său profesor de la Universitatea Columbia, de care ulterior s-a delimitat), dar și de opera sociologului român Henri H. Stahl, o regăsim în opera sociologului american Daniel Chirot, profesor de studii internaționale la Universitatea statului Washington din Seattle. În lucrarea *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice* (1976, 2002) consacrată evoluției socio-economice a spațiului românesc, Chirot a explicat mecanismul prin care România, în preajma răscoalei de la 1907, a rămas fundamental înapoiată, în pofida unei influențe occidentale de aproape un secol exercitate asupra Țărilor Române odată cu încheierea păcii de la Adrianopol (1829), ce a deschis calea penetrației economice capitaliste în spațiul românesc. Integrate în circuitul comercial agricol mondial, elitele latifundiare au trecut de la agricultura de subzistență, la cea orientată către export. Pentru a face față presiunilor concurențiale ale pieței, în absența unor îmbunătățiri tehnologice semnificative care să ducă la creșterea productivității muncii, elitele latifundiare au intensificat presiunea asupra forței de muncă țărănești. Rezultatul în Țările Române/România a fost un sistem social în care condiția țăranimii s-a deteriorat sistematic și continuu, generând inițial – la fel ca în alte spații de la răsărit de la răsărit de Elba – o “a

doua iobăgie” – de la Regulamentele Organice (1829-1834) până la reforma agrară de la 1864 – iar, ulterior, o “neo-iobăgie” – de la 1864 până la marea reformă agrară de la 1917-1921 – în care, deși oficial desființată prin legislația statului de orientare liberală, condiția servilă a țărănimii nu doar s-a menținut, ci s-a și agravat, cu concursul aceluiași stat liberal.

Capitolul VIII, intitulat *Statul – producător de modernitate*, are drept scop explicarea diferențelor dintre modernizarea din statele occidentale, pe de-o parte, și cea din statele non-occidentale, pe de altă parte. În primul caz, autorul observă că procesul de modernizare a statului a apărut în societăți cu clase de mijloc puternice, care dețineau un rol important în aparatul guvernamental și puteau influența deciziile importante. În al doilea caz, procesul de modernizare a fost configurat de principii și instituții ale modernității împrumutate din țări vest-europene (sistemele legislative, parlamentar, constituțional), dar funcționarea lor a avut loc în societăți predominant rurale și tradiționale, cu norme și valori diferite de cele ale societății moderne occidentale.

În ultimul capitol, intitulat *Tendențialitatea universală a modernității*, autorul sintetizează principalele concluzii ale cercetării sale. Modernitatea s-a născut în spațiul occidental și s-a dezvoltat pe: 1) anumite valori – progresul și rațiunea; 2) un nou mod de producție – capitalismul, industrializarea și economia de piață; 3) dimensiuni precum statul național și sistemul instituțional birocratic. Însă odată cu trecerea timpului, modernitatea s-a răspândit în întreaga lume, „ceea ce a determinat ca evoluția identităților istorice și a particularităților culturale ale oricărei societăți să fie marcată, mai mult sau mai puțin, de influența ei directă și indirectă”. Procesul de influențare a fost însă unul desfășurat în ambele sensuri: așa cum modernitatea a influențat societățile non-occidentale, și acestea din urmă au influențat modernitatea. Iar

această realitate explică de ce modernitatea nu este unitară, ci tendențială.

În primul rând, modernitatea tendențială este caracteristică spațiilor în care ritmul de modernizare culturală și politică este mai rapid decât evoluția lentă a economiei. În al doilea rând, modernitatea tendențială se referă la „acțiuni și idei cu privire la modernizare, care răman parțiale și nu sunt finalizate. Această modernitate este mai mult o aspirație, un obiectiv de atins, dar care nu poate fi realizat pe deplin”. O altă trăsătură a modernității tendențiale este implementarea ei de sus în jos, de la minoritatea educată în spiritul modernității și orientată spre transformări moderne, către o majoritate indiferentă sau ostilă schimbării. Efectele acestui tip de modernitate sunt apariția unei retorici a elitelor, inadecvată contextului social și național. În privința țărănimii și mediului rural, modernitatea tendențială are un efect distructiv: industrializarea adusă de modernitate duce în timp la dispariția satului și a modului de viață rural, patriarhal.

Autorul își încheie lucrarea susținând ideea conform căreia în ciuda defectelor ei și a rezistenței pe care o înfruntă, modernitatea este o realitate universală în lumea contemporană. Nu există nici măcar un singur exemplu de societate care să tindă spre modele de dezvoltare exclusiv tradiționale și să nu nutrească aspirația către modernitate.

Prin tematica sa de largă respirație ideatică și învățămintele sale cu potențial pragmatic-acțional, volumul semnat de Constantin Schifirneț reprezintă o lectură recomandată tuturor celor interesați să înțeleagă atât mecanismele care au făcut ca lumea de astăzi să fie „modern structurată sau tendențial modernă”, cât și, mai ales, meandrele evoluției societăților marcate de deficite de modernitate și democrație, între care se numără și societatea românească.

Prof. univ. dr. Adrian Pop

[National School of Political and Administrative Studies Bucharest]